

לוחמות חוד – שירות נשים ביחידות הלוחמות

אפרת שחרדרוק

דוקטורנטית בתוכנית ללימודי נשים ומגדר באוניברסיטת חיפה

סא"ל (מיל') ד"ר דותן דרוק

מרצה מן החוץ באוניברסיטאות העברית וחיפה, עמית מחקר במחלקה להיסטוריה בצה"ל ומדריך אקדמי במכללות הצבאיות בצה"ל

תקציר

בשלושת העשורים האחרונים נשים נאבקות על שוויון הזדמנויות, ועל האפשרות לשרת כלוחמות ביחידות הצבא השונות. מאז בג"ץ אליס מילר בשנת 1995 הלכו ונפתחו בפניהן תפקידים נוספים שלא היו אפשריים קודם לכן, כולל תפקידי לוחמה, והדבר אף השפיע על תהליך הקמתן של יחידות חדשות, בעיקר במערך הגנת הגבולות. עם זאת, נראה כי צה"ל לא ממהר לפתוח בפני נשים אפשרות שווה לשרת בתפקידי לחימה בחטיבות הרגלים והשריון. במאמר זה נטען כי על צה"ל להתחשב בכשירות הנדרשת מהלוחמים והלוחמות לביצוע משימות ולהשגת מטרות הצבא, ונראה כיצד בכל פעם שמתבצע טשטוש של הגבולות המגדריים בין גברים ונשים בצבא (דה־מגדר), נעשים בה בעת ניסיונות להחזיר את הנשים לתפקידים שנחשבים מבחינה מסורתית "נשיים" (רה־מגדר).

מילות מפתח: תפקידי לחימה, לוחמות, מגדר, שירות נשים, כשירות, כושר לחימה אישי, שוויון

Female Warriors in the IDF's Combat Units

Abstract

During the last three decades women have been fighting for the opportunity to serve as warriors in the various army units. Since the Alice Miller Supreme Court decision in 1995, many new roles were opened to women, including fighting roles, and new units were opened, especially in Border Defense Core. However, it seems that the IDF is in no hurry to create equal opportunities for women in its fighting units, in the infantry and armor brigades. We claim that the IDF should only consider the competence required from the soldiers for executing successful missions and military goals and show how whenever there is blurring of gender boundaries between men and women in the military (Degendering), attempts are made to return the women soldiers to traditionally feminine roles (Regendering).

מבוא

בשנים האחרונות נעשו שינויים מהותיים בשילוב נשים בתפקידים, שהיו סגורים בפניהן באופן גורף. אותם שינויים הובילו לא רק לפתיחת אפשרויות מבחינת תפקידים חדשים, ובכללם תפקידי לוחמה, אלא גם לשיפור אפשרויות הקידום שעמדו בפניהן ולהגדלתם (כלפי־אמיר, 2011). אותם שינויים התאפשרו, בין השאר, בזכות מלש"ביות, חיילות וקצינות שנאבקו על זכותן לשוויון הזדמנויות בצה"ל. הנושא נחקר רבות מבחינה אקדמית

(Ben-Shalom, Lewin, & Engel, 2019) ובעטיו נשמעים קולות שונים מרחבי הקשת הפוליטית ומקבוצות חברתיות ותרבותיות שונות, בעד ונגד התהליך. לטענתנו חשוב שצה"ל, בתור צבא העם המחויב לשוויון, יתחשב בקולות השונים בחברה ויידע להתאים את עצמו אליהם. עם זאת, עליו לדאוג להשגת מטרותיו הצבאיות והאסטרטגיות, לשמור על ביטחון תושבי ותושבות ישראל, לנצח במלחמות, במבצעים ובמערכות השונות ולשמור על מוכנות צבאית בכל עת ובכל מקום. לשם כך, עליו לאפשר לחיילים ולחיילות להשתבץ בכל יחידה בה יוכלו, בהתאם לכשירות הנדרשת וללא קשר למגדר.

ג'ודית לורבר (Lorber, 2000, 2005) טוענת כי החלוקה הדיכוטומית בין המינים, בתור עקרון שמארגן ומשפיע על חיי היומיום של כולנו, יוצרת חוסר שוויון בסיסי. על כן היא מציעה מודל המתמקד בדה־מגדר (Degendering), כלומר טשטוש הגבולות המגדריים בין גברים ונשים. כך, היא מציעה, החלוקה של גברים מול נשים או בנים מול בנות לא תהיה רלוונטית, כמו גם ההנחה שכל קבוצה הומוגנית מטבעה ושההבדלים היחידים נמצאים בין הקבוצות, מה שיאפשר שילוב של נשים במקצועות שנחשבים לגבריים (מקצועות פיזיים או כאלו המערבים חשיבה גבוהה). תיאורטית, מודל כזה יכול לתרום לשוויון בין המינים, אך במקרים רבים אפשר לראות את התופעה הנגדית – רה־מגדר (Regendering), כלומר ניסיונות להחזיר את הנשים למקצועות מסורתיים שנחשבים לנשיים (מקצועות של דאגה לזולת ושל חינוך). אורנה ששון־לוי ושרית עמרם־כץ (Sasson-Levy, & Amram-Katz, 2007) הרחיבו את התיאוריה של לורבר, ובחנו אותה במחקר שערכו על קורס קצינים וקצינות בבה"ד 1. לטענתן, אפשר למצוא את התופעה הזו בכל מקום בצבא. לדוגמה כאשר הוחלט על חוק שירות חובה לכולם ולכולן (דה־מגדר), קבעו משך שירות שונה בין גברים לנשים, ויצרו הבדל ביחידות אליהן מתגייסות הנשים ובמנגנון הפטור המקל יותר על נשים שלא להתגייס לצבא (רה־מגדר); כאשר הוחלט של שילוב נשים ביחידות קרביות (דה־מגדר), קבעו שלא לשלב אותן כלוחמות באותן היחידות (רה־מגדר) או רק ביחידות מסוימות כגון במערך הגנת הגבולות, קורס טיס וקורס חובלים (דה־מגדר חלקי). במאמר זה נרחיב את התיאוריה של לורבר, ונספק נדבך נוסף למחקרן של ששון־לוי ועמרם־כץ, כאשר נבחן את שילובן של נשים ביחידות הלוחמות דרך המושגים המנוגדים של דה־מגדר ורה־מגדר.

כשירות ללחימה

הדיון סביב הכשירות הנדרשת ללחימה הוא עניין מקצועי־צבאי, המוגדר לפי מדדים שונים בהתאם למשימות האופייניות והסביבה המבצעית בה יפעלו היחידות (וכמובן שבין צבאות), לנוכח השונות בתרחישי הייחוס⁹³ ותוך התחשבות במאפיינים נוספים כגון משאבי כוח האדם. הכשירות לממלא תפקיד מסוים (לוחם רגלים; לוחם שריון; לוחם רגלים־גבולות; מפעיל אמצעי נגד טנקים נישא; סמל מבצעים; חובש ועוד) ולמסגרת

⁹³ תרחיש ייחוס הוא האופן שבו צפויים כוחות צבא להילחם בכלל או במתאר מסוים, ומכאן מגדירים את בניין הכוח הצבאי לרבות הכשירויות הנדרשות ממערכים, מיחידות ומהפרט בכל תפקיד.

(מחלקה; פלוגה; גדוד; חטיבה; אוגדה ועוד) מוגדרת על-ידי הסמכויות⁹⁴ המתאימות לכך בצה"ל. הכשירויות שנקבעו נבחנות מעת לעת, בעיקר כאשר יש שינוי מהותי בתרחיש הייחוס, במשאבי או באופיו של כוח האדם המתגייס לצה"ל, בארגון היחידות ובאמצעי הלחימה (בעיקר בכל הקשור לטכנולוגיה). עם זאת, צה"ל, בדומה לארגונים צבאיים אחרים בעולם, הוא ארגון שאינו ממהר לזנוח מסורות והגדרות קודמות (פינקל, 2018; Farrell & Terriff, 2002). על כן יהיה נכון להתייחס לכשירויות המוגדרות בכל עת ככאלה שנכון לבחון את תקפותן או התאמתן למציאות העדכנית, מאחר שייתכן שהן מושפעות יתר על המידה ממה שנדרש ונכון היה בעבר, ופחות ממה שנדרש בהווה או בעתיד הנראה לעין.

בפרסום של צה"ל הנקרא "אבני היסוד של העשייה הצבאית" (2006) מודגשות תכונות האופי שסייעו לחייל לתפקד ביעילות בשדה הקרב: "שליטה עצמית, אומץ לב, תעוזה, איתנות, נמרצות, החלטיות, ביטחון עצמי, נחישות, יוזמה, עקיבות, איזון, יציבות ומשמעת עצמית".⁹⁵ רמה גבוהה של תכונות אלה אצל לוחם או לוחמת יאפשרו להתמודד טוב יותר עם האתגרים הרבים בשדה הקרב. בעוד יש הטוענים כי תכונות אלה "גבריות" במהותן ומתקיימות אצל נשים מעטות, אם בכלל, מחקרים בארץ ובעולם, כמו גם אמירות של מפקדים בעבר ובהווה מצביעים על מגמה אחרת.

מפקדים שהיו מן השורה הראשונה ביחידות הלוחמות מעידים כי נכון יהיה לאפשר לנשים להתמייין ולשרת ביחידות הלוחמות, ככל שהן, בדומה לגברים, יעמדו במדדי הכשירות הנדרשים. גנרל מארק הרטלינג, מפקד צבא היבשה של ארצות-הברית באירופה (פיקוד אירופה – EUCOM): "אחרי ששירתי עם נשים בשדה הקרב וראיתי את האומץ והיכולות שלהן, אני יכול לומר באופן אישי שיש לי אפס חששות בנוגע להצבת נשים בקווי החזית של היחידות הלוחמות" (ההדגשה במקור, מתוך שרביט ברוך, 2022, עמ' 104). מפקד סירת מטכ"ל לשעבר (2016–2019) וסגנו (2016–2017) טענו בחוות דעת כתובה שהוגשה לבג"ץ כי: "נוכח ניסיוננו המעשי בשטח, אנו סבורים כי נשים יכולות לשרת בהצלחה כלוחמות בסיירת מטכ"ל, וכי שילובן כלוחמות יניב תרומה ייחודית ומשמעותית הן מבחינה מבצעית והן מבחינה ארגונית, ליחידה בפרט ולצה"ל בכלל. לטעמנו, כיום, מחמיצה סירת מטכ"ל את פוטנציאל הערך המרבי בשל צמצום הגיוס ליחידה לגברים בלבד" (זיתון, 2022א).

אילת הירא-שלו ושיר דפנה-תקוע (2020) בחרו לפתוח את ספרן העוסק בסוגיה של נשים לוחמות בצה"ל בקטעים מתוך חוות דעת זו, שכן אם מפקדי היחידה הנבחרת ביותר בצה"ל טוענים לטובת השילוב – יש לכך משמעות רבה לפוטנציאל של נשים לשרת

⁹⁴ סמכות בצה"ל היא מפקדה וקצין העומד בראשה, שניתנו לה הסמכות לקבוע את כל שנדרש כדי שהנתונים תחת סמכותה המקצועית יוכלו לבצע את תפקידם ביעילות ובמועילות. לדוגמה קצין שריון ראשי הוא הסמכות המקצועית לקביעת הכשירויות הנדרשות לממלאי תפקיד הקשורים לטנקים, וכן לאלה הקשורות לצורת ההפעלה של המסגרות עד לדרג גדוד השריון, בתיאום עם סמכויות נוספות. מרמת הפלוגה יש ממלאי תפקיד ותת-מסגרות הנתונות תחת סמכויות מקצועיות אחרות, כגון אחזקה וטכנולוגיה, תקשוב ועוד. הסמכויות מוגדרות בהוראות הפיקוד העליון. לדוגמה הזרוע לבניין הכוח ביבשה: <https://www.idf.il/media/t40ln35b/20403.pdf>

⁹⁵ אמיץתהו"ד, (2006). אבני היסוד של העשייה הצבאית, עמ' 43.

בתפקידי לחימה. אך בעוד רוב המפקדים תומכים, והפיילוטים השונים שנערכו ונערכים גם כיום בצה"ל מצביעים על שילוב מיטבי של נשים בתפקידי לוחמה ועל עבודת צוות איכותית ופרודוקטיבית, יש קולות המתנגדים לכך. לדוגמה בעוד הרמטכ"ל דאז רא"ל גדי איזנקוט הגדיר את הפיילוט לשילוב נשים כלוחמות בחיל השריון כמוצלח (עמוס הראל, 2019), בתקשורת דיווחו על קשיים פיזיים ומנטליים של הלוחמות. אותם הבדלים עוררו חשד שהממצאים עברו שינוי (שפרן-גיטלמן, 2020),⁹⁶ והותאמו לדרישות של גורמים שאינם קשורים ישירות לצה"ל.

לטענתנו על הכשירות להיות המודל העומד לנגד עיניהם של מקבלי ההחלטות בצה"ל, וכי בכל מקום בו יש ניסיון לדה-מגדר ביצירת הזדמנויות לנשים לשרת כלוחמות, נוכל לראות ניסיונות לרה-מגדר. שיפור של איכות היחידות ושל מוכנותן המבצעית, תיתרם מדה-מגדר של נשים בצבא ותיפגע מרה-מגדר, שנובע מהתערבות של גורמים חיצוניים בשיקולים המבצעיים. כפי שנראה בהמשך, החלוקה המגדרית בצבא אינה קבועה, אלא דינמית ומשתנה (Lomsky-Feder, & Sasson-Levy, 2018). כך, נראה שהמגבלות של שירות נשים בתפקידי לוחמה לא נובעות רק מהבדלים מולדים בין נשים וגברים, אלא בעיקר מהשקפות חברתיות-תרבותיות (MacKenzie, 2015). במאמר זה נציג את הגישה הליברלית, המבקשת למצוא שיטות לביצוע דה-מגדר בצה"ל ואת הגישה השמרנית, העומדת בבסיס הניסיונות לרה-מגדר של שילוב נשים כלוחמות. לאחר מכן נתאר את הטיעונים המרכזיים ואת המחקרים העומדים במרכז השיח המגדרי, ונראה כיצד במקביל לכוחות של דה-מגדר בצבא, פועלים כוחות של רה-מגדר העלולים לפגוע בכשירות הצוותים הלוחמים.

הגישה השמרנית

בשנים האחרונות, בד בבד עם שילובן של נשים ביחידות לוחמות ופתיחה של יחידות המיועדות למגזר החרדי בצבא, גדלה מעורבותם של גורמים דתיים בצה"ל, לפחות כפי שהדבר מתבטא בשיח התקשורתי ובפעולות שנעשות בתוך הצבא למתן מענה לחיילים הדתיים.⁹⁷ בתוך כך, הפך הצבא לאתר של מאבק המתרחש בין קבוצות חברתיות-פוליטיות. מצד אחד קבוצות ליברליות, חילוניות ופמיניסטיות הקוראות לשוויון זכויות והזדמנויות לנשים בצבא, כולל ביחידות הלוחמות. מצד אחר הנהגת הציבור הדתי והחרדי שקוראת לצה"ל לעצור את שילובן של החיילות בתפקידי לחימה (עירן-יונה ופדן, 2018).

התפיסה השמרנית מתייחסת להבדלים הביולוגיים בין גברים ונשים, אשר קובעים את תכונות האופי המובחנות ואת התפקידים השונים שהם והן ממלאים בחברה. כך, בעוד גברים נתפסים כחזקים ואמיצים מטבעם, נשים נתפסות בתור עדינות וחלשות וכזקוקות להגנה, ולא בתור בעלות יכולת להגן על עצמן או להעניק הגנה לאחרים. נשים, לפי גישה זו, נתפסות כדואגות לאחרים ו"אימהיות" מטבען, ולכן אינן מותאמות מבחינה פסיכולוגית

⁹⁶ "המקור", עונה 16, פרק 11: לוחמות הטנקים, רשת 13, 4.7.2019.
⁹⁷ לפי שפרן-גיטלמן (2020), מספר המפגשים שערכו גורמים צבאיים עם רבנים ומנהיגי קהילות דתיות וחרדיות גבוה בצורה משמעותית ממספר המפגשים שנערכו עם ארגוני הנשים.

להרוג או לפצוע (עמרם כץ, 2002; Rosman, 2020). מכיוון שנשים חזקות המסוגלות לא רק להגן על עצמן אלא גם להילחם נתפס כדבר והיפוכו (פרג'ון, ושרפן-גיטלמן, 2020), נשים רבות ממודרות מתפקידי לחימה (עמרם כץ, 2002).

התפיסה של נשים כחלשות וכזקוקות להגנה קשורה גם לאפשרות של פגיעה ומוות של חיילות לוחמות (פרג'ון, ושרפן-גיטלמן, 2020; Rosman, 2020). אף על פי שיש הטוענים שלציבור קשה יותר לקבל מוות של נשים מאשר של גברים (פרג'ון, ושרפן-גיטלמן, 2020), אין הדבר נכון במקרה של הנשים הרבות שנרצחו בשנים האחרונות בביתן בידי בני זוגן או בני משפחתן. נוסף על כך, אין תגובות שליליות מן הציבור כאשר הלוחמות המשרתות ביחידות של הגנת הגבולות הקיימות כבר מספר שנים, כגון משמר הגבול או קרקל, מסתכנות על בסיס יום-יומי, נפצעות ואף נהרגות. בין הדוגמאות המוכרות יותר בשנים האחרונות ניתן לכלול את רב-שוטרת הדר כהן שנפלה ולוחמת נוספת שנפצעה בקרב עם מחבלים בשער שכם בירושלים ב־3 בפברואר 2016; את אור לבניבן יהודה שנפצעה בעת שהייתה מפקדת פלוגה בגדוד קרקל יחד עם לוחם נוסף (קשר המ"פ) בהיתקלות עם מחבלים בגבול מצרים באוקטובר 2014;⁹⁸ ואת פגיעתה באורח קשה של לוחמת מגדוד הגנת גבולות של חטיבת הבקעה בליל 10/9 במאי 2023 בהיתקלות עם מחבלים בעיירה טובאס במורדות השומרון.⁹⁹

החולשה והעדינות המיוחסים לנשים עלולות, לפי הגישה השמרנית, לגרום להן להיות מועדות יותר לפוסט-טראומה (מאשר גברים) בעקבות חשיפה למצבים מסכני חיים או ללחימה. אולם יש לזכור כי חשיפה למצבים טראומטיים אפשרית גם אצל חיילות המשרתות בתפקידים שאינם קרביים או שאינם קשורים במגע קרוב עם אויב, כגון תצפיתניות, נשות צוותי רפואה, סמב"ציות (סמלות חדר מבצעים) ועוד. צוותי הרפואה (בהם משרתות זה עשרות שנים חובשות, פרמדיקיות ורופאות) אשר משתתפים באירועים מבצעיים לאורך הגבולות, בשטחי יהודה ושומרון ובשטחי עזה לפני ההתנתקות ובחלק מהמבצעים ההתקפיים לתוכה מאז, היו מצויים לא אחת תחת ירי ישיר בעת שטיפלו בנפגעים, ראו מראות קשים של נפגעים, אזרחים וחיילים, לעיתים מתים, ותפקדו באופן מקצועי כנדרש מהם. חיילות ששירתו בתפקידים אלה בשנים בהן צה"ל פעל ברצועת הביטחון בלבנון (1985–2000), כתבו בקבוצת הפייסבוק "סיפורים מלבנון – מה שקרה במוצבים"¹⁰⁰ על אירועים טראומטיים שחוו כאשר צפו מנגד או האזינו לקשר, ונדרשו לפעול כחלק מפעולות המודיעין והמבצעים כאשר כוחות של צה"ל שפעלו בתוך רצועת הביטחון היו בעיצומו של אירוע לחימה. בעיקר כאשר היה מדובר באירועים עם נפגעים.

⁹⁸ אמיר בוחבוט, [ממשיכה לשבור תקרות זכוכית: הקצינה שסיכלה חדירה ממצרים תפקד על גדוד חי"ר, וואלה](#), 13 ביולי 2022.

⁹⁹ ראה: קורין אלבז-אלוש, אלישע בן קימון, [הותר לפרסום: לוחמת נפצעה קשה בחילופי אש בבקעת הירדן](#), YNET, 10 במאי 2023.

¹⁰⁰ קבוצת פייסבוק שעוסקת בתקופת שהיית צה"ל בלבנון מסיימה של מלחמת שלום הגליל ועד לנסיגת צה"ל מלבנון וחברים בה במועד כתיבת מאמר זה כ-36 אלף חברים וחברות.

תצפיתניות בגבולות ובקווים הביטחוניים¹⁰¹ שותפות באופן פעיל בלחימה שפורצת באירועי הביטחון השוטף. הן מאתרות את האויב, מכוונות את הכוחות הלוחמים לעבר הזיהוי, מסייעות להם במשימות של בידוד וחיפוי באמצעות תצפית ומהוות חלק מ"העיניים" שלהם בזמן הלחימה. הן רואות ושומעות את מראות ואת קולות הקרב, לרבות קולות הנפגעים אם יש, ולמעשה מצויות תחת עקת הקרב כמעט כמו הכוח הנמצא במגע אש קרוב.¹⁰² כוחות צה"ל במשימות הביטחון השוטף סומכים באופן מלא על מערך התצפיתניות שיסייעו להם בעת אירוע, ורואים בהן חלק בלתי נפרד ממערך הכוחות בפעילות זו. התצפיתניות נדרשות לחוסן המנטלי שאליו נדרשים הכוחות המבצעים משימות ביטחון שוטף במרחבים אלה, בהם כוחות מחטיבות הח"ר והשריון. מחקרים שנערכו בישראל וכללו ראיונות של חיילות משוחררות שנחשפו לטראומות במהלך שירותן הצבאי הצביעו על תחושות של אסרטיביות ויכולות גבוהות בניהול מצבים קשים ואתגרים, וכן על כך שחיילות חוות טראומה במידה דומה לזו שחיילים חווים (Harel- & Daphna-Tekoah, 2020; Shalev, & Daphna-Tekoah, 2021).

אימהות, לפי התפיסה השמרנית, נחשבת להגשמת הנשיות ולתפקידן החשוב ביותר של נשים. כך, בעוד הגברים אמורים למלא את חובתם האזרחית בתפקידי לוחמה והגנה על המולדת (Sasson-Levy, 2002, 2003), הנשים אמורות למלא את חובתן האזרחית באמצעות אימהות (פרג'ון, ושפרן גיטלמן, 2020). השאלה האם ברצונן להפוך לאימהות לא נשאלת כאן, מכיוון שלפי התפיסה השמרנית כל אישה רוצה להיות אם. השירות הצבאי, בעיקר הקרבי, נתפס ככזה שמונע מנשים מלהגשים את עצמן ואת ייעודן (Sasson-Levy, & Amram, 2007), בין אם עלידי גרימת נזק גופני בלתי הפיך לאיברים הקשורים לפיריון (דבר שלא הוכח במחקרים) ובין אם בקושי שבפיתוח קריירה צבאית לצד אימהות וניהול משפחה (דבר שניתן לפתור אותו). אמצעי הפחדה אלה הם צורה נוספת של רה"מגדר. אלמנט נוסף הוא האפשרות לאונס בתוך הצבא, או בעת נפילה בשבי. השמרנים טוענים כי בעבודה צמודה של גברים ונשים יש סיכוי גבוה יותר למקרים של תקיפות מיניות ואונס. אולם מחקרים מראים שלא רק שמספר מקרי האונס לא עלה לאחר שילוב הנשים ביחידות הלוחמות, אלא שאף חלה ירידה בשיעור אחוזי התקיפה המינית בצבא בשני העשורים האחרונים (Sasson-Levy, 2011). אונס בשבי האויב הוא נושא קיים אך מושתק, ולכן קשה להעריך את מספר החיילים שנאנסו בשבי.¹⁰³ אולם באמצעות נתוני מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית בישראל אפשר לראות כי כ-21% מהנערות והנשים בישראל נאנסו.¹⁰⁴ כלומר הסיכוי של חיילת ליפול בשבי ולהיאנס קטן בהרבה מסיכוייה להיאנס כאשר היא יוצאת מפתח ביתה (ולעיתים אף בתוך ביתה). ההתעלמות של הציבור

¹⁰¹ קווים ביטחוניים הוא שם כולל לקווים המפרידים בין שתי ישויות או שטחים שמעמדם שונה ואין הם מוכרים כגבולות. במקרה של ישראל הם כוללים את גדר ההפרדה, המכשול מול רצועת עזה וקו הפרדת הכוחות עם סוריה.

¹⁰² ראו לדוגמה: מצפן מורשת ערנות שמנעה אסון, <https://www.youtube.com/watch?v=ekhcQGPFYVY>; מצפן מורשת – סיכול חם בגבול שלום, <https://www.youtube.com/watch?v=WjWSki3cQeY>.

¹⁰³ ביום כיפור נפלו בשבי כשלוש מאות חיילים. מאז נשבו ונחטפו עשרות בודדות של חיילים. מקור: <https://www.1202.org.il/centers-union/info/statistics/general-data>

מהאחוזים הגבוהים של אונס נשים בישראל מצביעה על כך שהשימוש בטיעון זה, כמו שאר הטיעונים השמרניים נגד שירות נשים ביחידות לוחמות, הוא נדבך נוסף של רהימגדר.

צעדים עיקריים בשילוב נשים בתפקידי לחימה

בעוד שירות נשים קיים בצבאות שונים ברחבי העולם, צה"ל הוא היחיד בעולם המערבי שאליו מתגייסות נשים מכוח חוק (שפרן-גיטלמן, 2020; Sasson-Levy, & Amram-Katz, 2018; Lomsky-Feder, & Sasson-Levy, 2007), והשירות הצבאי (רצוי ביחידה לוחמת) המשלב מוכנות להקרבה עצמית למען המדינה נחשב לשיא האזרחות הטובה (Sasson-Levy, 2002,) עומד על 33%, ו-51% מדרג הקצונה, אך על אף ש-92% מהיחידות מכילות תפקידים לחיילות, רק 70% מכלל התפקידים בצבא פתוחים בפניהן (Harel-Shalev, 2021).

בתקופת היישוב ובמלחמת העצמאות שימשו נשים כלוחמות, בעיקר במסגרת המבצעים ההגנתיים ואבטחת השיירות. בתקופה שלפני הקמת המדינה נשים פעלו כלוחמות, אך מספרן היה קטן מהגברים ולעיתים היה אפשר למצוא לוחמות בודדות בפלוגות בפלמ"ח וב"הגנה". (גבע, 2022; עפרון, 2000).¹⁰⁵ הנשים בארגונים הללו שימשו בעיקר בתפקידי עזר, לצד נשים ששימשו בתפקידי לוחמה והשתתפו בלחימה בפועל במהלך המלחמה, והיה מצופה מהן ליטול לעצמן משימות או תפקידים "נשיים מסורתיים" כפי שכתב על כך יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח (אלון, 1987; עפרון, 2000). הנשים הלוחמות נעדרו כמעט כליל מן החזית בשלבים האחרונים של מלחמת העצמאות, במבצעים ההתקפיים, לפחות בכל הקשור ללחימה פעילה בקו הראשון, והשתתפו בעיקר בתפקידי סיוע ללחימה ובתפקידים הגנתיים במסגרת כוח המגן ביישובים (דרוק, 2017; עפרון, 2000). עם קום המדינה שירתו נשים בעיקר¹⁰⁶ בתפקידי עזר "מסורתיים" (שרביט ברוך, 2022; עירן-יונה ופדן, 2018), אך בתום מלחמת יום הכיפורים, כאשר נוצר חוסר בכוח אדם, גויסו חיילות לתפקידים שעד אז נחשבו ל"גבריים", כגון מדריכות שריון, מ"כיות ולוחמות במג"ב (Sasson-Levy, 2002,) וממקצועות שונים (עירן-יונה ופדן, 2018), וב-1995 הגישה אליס מילר עתירה לבג"ץ ובה ביקשה להתמיין לקורס טיס, אחד מהקורסים היוקרתיים ביותר בצבא שהיה שמור עד אז לגברים בלבד.¹⁰⁷ פסק הדין בעניינה נחשב לפורץ דרך, שכן הכיר לראשונה בזכותן של נשים לשוויון הזדמנויות בצבא גם במקצועות הלחימה. חמש שנים לאחר מכן תוקן חוק

¹⁰⁵ להרחבה על הנשים התפקידי לחימה בתקופה שקדמה להקמת צה"ל ראו אצל יונית עפרון, (2000), אחיות, לוחמות ואמהות. אתוס ומציאות במבחן בנות דור 1948. עיונים בתקומת ישראל 10, עמ' 353 – 380.

¹⁰⁶ היו נשים בודדות ששימשו בתפקידי לחימה בחזית, כגון יעל רום ששימשה כטייסת תובלה ובתיה אורני ששימשה כנווטת מטוסי תובלה שהשתתפו בהצנחת כוחות במלחמת סיני.

¹⁰⁷ ראו: בג"ץ 4541/94 אליס מילר נ' שר הבטחון ואחי', פ"ד מט(4) 94 (1995); נשים בצה"ל, המכון לדמוקרטיה, 2001, עמ' 11-12.

שירות הביטחון, ובסעיף 16א' נקבע כי כל אישה יכולה למלא כל תפקיד בצבא, כולל תפקיד קרבי (שרביט ברוך, 2022, עירן-יונה ופדן, 2018).¹⁰⁸

בשנת 2003 התפרסמה "פקודת השילוב הראוי" (פקודת מטכ"ל 33.0207), שניסתה לתת מענה לאתגרים שצה"ל ניצב בפניהם לנוכח האמונות, הצרכים והרצונות של הקבוצות השונות ואופי השירות בצה"ל. שמונה שנים לאחר מכן טענה תא"ל במיל' גילה כליפאימיר, ששירתה בתקופה ההיא בתור יועצת הרמטכ"ל לנשים (כיום למגדר – יוה"ל"ם), כי הפקודה, שהפכה להיות הפרקטיקה העיקרית לשירות המשותף של נשים וגברים בצבא, ממומשת בהיבט ההלכתי-דתי בלבד ונהייתה מקור של כפייה דתית, הגבלת החיילות במרחב והפחתת יעילותן בביצוע תפקידן (הורוביץ ושגיא, 2010; כליפאימיר, 2011). ראש אגף כוח אדם בצה"ל דאז, אלוף אורנה ברביבאי, תמכה בדעתה של כליפאימיר וטענה בדיון בוועדה לקידום מעמד האישה כי הפקודה לא פורשה ויושמה כראוי.¹⁰⁹

בשנת 2007 הוציעה ועדת שגב מודל אלטרנטיבי שנועד למצות את יכולת המשרתים והמשרתות בצה"ל: "האדם הנכון" יוצב "במקום הנכון" לפי שיקולים ענייניים של חוזקות וחולשות בלבד. צורת המיון לתפקידים השונים, אורך השירות, שירות המילואים והקידומים, ייגזרו מאופי התפקיד ומצורכי הצבא (שרביט ברוך, 2022). אך בעוד מודל מסוג זה כבר קיים בצה"ל למטרת גישור על פערים חברתיים-מעמדיים (כליפאימיר, 2011), הדוח יושם חלקית וצה"ל ממשיך בתהליכי המיון והשיבוץ הנפרדים מבחינה מגדרית (שרביט ברוך, 2022).

ב-2016 התפרסמה "פקודת השירות המשותף" (פקודת מטכ"ל 33.0207) במטרה להחליף את "פקודת השילוב הראוי" משנת 2003, תוך הסדרת השירות של חיילים דתיים לצד חיילות. הפקודה עוררה סערה גדולה אצל ארגוני נשים וארגונים חברתיים מחד גיסא וגורמים דתיים מאידך גיסא, ולאחר תהליך ארוך עודכנה הפקודה סופית בסוף 2017. במחקר מדיניות של המכון הישראלי לדמוקרטיה טוענת עידית שפרן-גיטלמן שנוסח הפקודה אמנם מאוזן בין המחויבות של הצבא לאפשר שוויון בד בבד עם שירות מכבד לכל המשרתים והמשרתות בו, אך אין "הנחיה מפורשת האוסרת הדרה או אפליה של חיילות באירועים מעורבים שבהם נוכחים חיילים דתיים או בהדרכות כאלה" (שפרן-גיטלמן, 2020, עמ' 10). המלצות המסמך כוללות חיזוק הגופים המוסמכים בצבא, כגון הרבנות הצבאית והיוה"ל"ם, הוספת איסור על הדרה או אפליה של חיילות, קביעה של מנגנוני אכיפה ויצירת איזונים ערכיים בין ערכים דתיים וערכים ליברליים, החלה שיויונית של הכללים (לדוגמה אותו לבוש יהיה קביל לשני המינים), הסדרה של סטנדרט הלכתי (כדי שהקצנה חברתית לא תחדור לצבא), בחינת אפשרות להעביר לגדודים החרדיים חיילים המעוניינים לשמור על צניעות והפרדה, ולבסוף פתיחת כל היחידות (למעט הגדודים

¹⁰⁸ במאמר זה אנו מתמקדים בתפקידי לחימה בכוחות היבשה וביחידות המיוחדות (סיירת מטכ"ל, שייטת 13 ויחידת שלד"ג) ולא בתפקידי לחימה במערכים אחרים כגון סייבר, מודיעין ועוד.

¹⁰⁹ מדברי האלופה אורנה ברביבאי בישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, הכנסת ה-18, פרוטוקול מס' 121, [בחינת נושא השילוב הראוי ומגמת ההקצנה הדתית בצה"ל](#), 27 בדצמבר 2011.

החרדיים) לשירות ללא קשר למגדר (שם). באוגוסט 2020 הורה הרמטכ"ל דאז אביב כוכבי, בדומה לקודמיו, על הקמת צוות לבחינת שילוב נשים ביחידות לוחמה, בדגש על חטיבות החי"ר והשריון והיחידות הנבחרות (סיירות חטיבתיות) והמיוחדות כגון 669, מטכ"ל, שלדג וכדומה (שפרן-גיטלמן, 2020א).

אולם פקודת השירות המשותף, שאמורה להסדיר את היחסים בין חיילות לחיילים דתיים, שמה דגש רב על הגנה על זכויותיהם של החיילים הדתיים והחרדים על חשבון החיילות, המוגבלות יותר ויותר במרחב הציבורי, מודרות מיחידות ותפקידים שונים ונמצאות במצב שבו הן לא מסוגלות לבצע את תפקידן בצורה מקצועית ומיטבית (כליפיאמיר, 2011; עירן-יונה ופדן, 2018). גיוס החרדים במסלולים ייעודיים התאפשר בעקבות התחייבות של צה"ל לאפשר להם שירות ללא נשים, ולדרוש שלא לשרת לצידן של חיילות או לקבל מהן הכשרה (תירוש, 2017; Harel-Shalev, 2021). אלישבע רוסמן (Rosman, 2020) טוענת שהצבא והרבנים משתמשים בטיעונים הלכתיים בתור כלי כדי למנוע מנשים (בעיקר דתיות) מלשרת בצבא ולהביע עמדות פטריארכליות, המוסוות בתור זכויות. למרות זאת, לטענתה, ההלכה יודעת להתאים את עצמה למצבים כאלה, לדוגמה שירות של נשים באופן כללי בצבא שמוסכם עלידי הרבנים, כדי לאפשר לחיילים הדתיים להתגייס. אף על פי שהטלת הגבלות על נשים כדי להרחיקן מחיילים דתיים פוגעת מהותית בשוויון ובזכויות היסוד של החיילות (שרביט ברוך, 2022) ומהווה צורה נוספת של רה-מגדר, הקמת צוותים של גברים בלבד כפי שאכן מתקיים בפלוגות החרדיות שהוקמו בחטיבות החי"ר ובגדוד "נצח יהודה", הופך את הבעייתיות ביכולת לשלב נשים ביחידות הלוחמות מפאת סוגיות דת ללא רלוונטי.

כאמור, נשים שימשו בתפקידי לחימה בארגונים הצבאיים השונים עוד לפני הקמת המדינה (גבע, 2022; עפרון, 2000) וכך גם כיום בארגונים צבאיים לא-מדינתיים כגון הכוחות המזוינים הכורדים – הפשמרגה (Marouf, 2018; Toivanen and Baser, 2018). גם במלחמת וייטנאם השתתפו נשים מצפון וייטנאם הן בתפקידי לחימה והן בתפקידי סיוע ללחימה (Taylor, 1998), זאת הן במסגרת הצבא הצפון וייטנאמי והן במסגרת הוויטקונג שהיה ארגון צבאי לא-מדינתי שלחם יחד עם צבא צפון וייטנאם. כך, נראה כי נשים נחשבות ככשירות לשמש בתפקידי לחימה ומשיאות תרומה מבצעית להשגת היעדים של קבוצות אלה. אומנם בארגונים צבאיים לא-מדינתיים ניתן משקל רב יותר לשיקולי מחסור בכוח אדם ולאפשרות הגיוס של כלל האוכלוסייה התומכת בפעולתם, אך נראה שהוכחת יכולתן להילחם במסגרת המשימות המבצעיות של הארגון מאפשרת להן זאת, ולא רק מצוקת כוח האדם או מאפייני הגרילה (לקויר, 1977).

כיום בצה"ל, בעוד חוק שירות הביטחון מתווה שוויון בין גיוס נשים וגברים (דה-מגדר), הוא מבחין בין המינים באורך השירות, בחלוקת התפקידים, ביכולת להשיג פטור משירות צבאי ובשירות המילואים (רה-מגדר) (כליפיאמיר, 2011; Lomsky-; Sasson-Levy, 2002, 2003; Feder, & Sasson-Levy, 2018). רוב החיילות משולבות בתפקידים "נשיים" מסורתיים,

הכוללים מזכירות, תמיכה וטיפול בחיילים הקרביים (Sasson-Levy, 2002, 2003), ולא בתפקידי לחימה המזוהים עם החיילים הגברים. בעוד נשים יכולות כיום להתקבל לקורס טיס, חובלים, תותחנים, מערך ההגנה האווירית וליחידות הגנת הגבולות (יחידות חי"ר קל) (עירן-יונה ופדן, 2018; שרביט ברוך, 2022), חטיבות החי"ר והשריון, היחידות הנבחרות והמיוחדות עדיין סגורות בפניהן, למעט תפקידים מסוימים שאינם דורשים יכולות לוחמה.¹¹⁰ במערכים שבהן הן יכולות לשרת נכון לזמן כתיבת המאמר, הלוחמות מהוות כ-17% מכלל הכוחות הלוחמים (שרביט ברוך, 2022) ומספרן ממשיך לעלות בכל שנה (עירן-יונה ופדן, 2018), הודות להקמתם של גדודי הגנת גבולות (מעורבים) נוספים כגון גדוד "פנתר" שהוקם לא מכבר (מרס 2023) ויפעל בגזרת יהודה ושומרון.¹¹¹

דהימגדר ורהימגדר בכשירות ללוחמה

בשנת 2017, במושב בכנס הרצליה שעסק בשירות נשים בצה"ל, אמר תא"ל (מיל') אורן אבמן: "צה"ל לא יודע, לא רוצה, לא יכול להסתדר בלי שירות משמעותי של נשים [...] נשים נותנות איכות אדירה [...] הרי גם כל הגברים אינם יכולים להיות לוחמים באגוז" (עירן-יונה ופדן, 2018).

בעשורים האחרונים, ובעיקר מאז בג"ץ אלס מילר, כאשר עולה לדיון נושא פתיחת תפקידי לחימה לנשים, מעבר להיתלות הצבא בטיעונים כגון חקיקה, נושאי דת, שירות משותף¹¹² ועוד, עולה הטיעון של הכשירות לתפקידי לחימה. לטענת צה"ל, אותה כשירות לא יכולה להיות מושגת על-ידי נשים, או לכל הפחות לא על-ידי מספיק נשים, כדי שיהיה נכון להשקיע משאבים ביצירת התנאים לכך. ייתכן שטענות אלה נובעות מהמצב הקיים כפי שנקבע בעבר, וללא בחינה עדכנית לנוכח ההשתנות שחלה במאפיינים שונים. לרבות הבקשה לבחון את שילובן המלא של נשים בתפקידי לחימה (Farrell & Terriff, 2002).

ההבדלים הפיזיולוגיים בין גברים ונשים נחקרו רבות במהלך השנים: בממוצע, גוף הנשים קטן משל הגברים, בעל מסת שרירים נמוכה, הרכב סיבי שריר שונה ויותר מסת שומן, אך בעל מטבוליזם מהיר ויעיל יותר. כלומר מסת השריר הנמוכה של הנשים אמנם משפיעה על כוחן הפיזי לעומת כוחם של הגברים, אך נשים יותר גמישות ויעילות המטבוליזם שלהן מאפשר להן להתנגד לעייפות בצורה טובה יותר ולהמשיך בפעילות בצורה איכותית לאורך זמן (על ידי איבוד פחות אנרגיה ביחידת אימון זהה לזו של גברים ופירוק שומנים בצורה יעילה יותר).¹¹³ כוחה של רקמת השרירים אצל הנשים זהה לזו של הגברים, כאשר מתייחסים למסת הגוף או למשקל הגוף הרזה, מה שמראה על תכונות שריר זהות בין המינים בפלג הגוף התחתון. בפלג הגוף העליון הגברים מציגים ערכי כוח ממוצע גבוהים משל נשים (כהן ודודוב, 2012).

¹¹⁰ נשים יכולות היו לשרת ביחידת החילוץ 669 בתפקידי רופאות מוטסות, אך לא בתור לוחמות. כאמור, באוגוסט 2020 הורה הרמטכ"ל על הקמת צוות לבחינת שילוב נשים ביחידה זו והדבר יימצא בבחינה במהלך השנה הקרובה.

¹¹¹ ליהי פאר מוסקוביץ', **גדוד חדש הוקם בצה"ל, אתר מיטב**, 5 בדצמבר 2022; אריה יואלי, **"פנתר": צה"ל השיק גדוד מעורב חדש, אתר סרוגים**, 30 בנובמבר 2022.

¹¹² פקודת מטכ"ל (פ"מ) 33.0207 - **השירות המשותף**.

¹¹³ <https://www.holmesplace.co.il/the-difference-between-men-and-women-in-sports>

בנובמבר 2021 השתנה בצה"ל המונח המתאר את הכשירות הנדרשת ללחימה מ"רובאות" ל"כושר לחימה אישי" (אמיר, 2022).¹¹⁴ כושר לחימה אישי הוא רכיב בכושרו הכולל של ממלאי תפקיד הלחימה (בו נכללים גם כושר מקצועי ופיקודי). הכושר הנ"ל כולל שישה תחומים מקצועיים: כושר קרבי; קרב מגע; ירי; אמל"ח (אמצעי לחימה); שדאות ולוחמה. בעוד אלה שמות כלליים למדי, הם מפורטים בהתאם לתפקידי הלחימה הספציפיים לפי ארבע דרישות מבצעיות לסיווג כושר לחימה אישי: ההישג המבצעי הנדרש מממלא או ממלאת תפקיד הלחימה בתפעול הנשק האישי; העומס הפיזיולוגי הנדרש בהתאם לתרחיש מבצעי מסוים; מאפייני הסביבה המבצעית בהתאם לתרחיש המבצעי (שטח, מרחק פעולה צפוי בזמן מוגדר); ומאפייני הלוחמה המסוימים לפי ייעוד היחידות.

לכושר הלחימה האישי הוגדרו חמש רמות – מ"ללא כושר לחימה" ועד ל"כושר לחימה אישי מובחר" – כאשר בכמה מן הרמות יש חלוקת משנה. לדוגמה "כושר לחימה אישי מתקדם" חולק לארבע רמות משנה (א–ד), וכך ניתן מענה לסוגי היחידות השונות ולתרחישים המבצעיים שבהם הן נדרשות לפעול. ההוראה המקצועית בצה"ל להסדרת כושר לחימה אישי פורסמה בסיומה של עבודת מטה רחבה, שכללה בחינה של התרחישים המבצעיים לכל סוגי היחידות, מחקר של הנעשה בצבאות זרים בתחום וכמובן מחקר בנושאים הקשורים לפיזיולוגיה של גוף האדם. כך לראשונה קיימת מפת כשירויות מפורטת דיה עבור כל יחידות צה"ל בתחום כושר לחימה אישי, שהחליפה את ההגדרות הישנות והכוללניות למדי של הרובאות שהיו נהוגות בצה"ל כמה עשורים.

המדד המוביל בהגדרת הכשירות לתפקידי לחימה מתמקד בכושר הגופני והקרבי, וביכולת לסיים את המבחנים הייעודיים לכך כגון בוחן "בראור",¹¹⁵ כפי שנקרא בעבר, וכיום "בוחן כושר גופני בסיסי" (לפי רמות); בוחן "לורן" או "אסון טבע" (בחני כושר קרבי) ואחרים.¹¹⁶ בדומה לצבאות אחרים, אותם מדדי כושר גופני וקרבי בצה"ל מוגדרים לפי התרחיש המבצעי הצפוי ליחידות השונות במשימות הצפויות בשדה הקרב. כך, הוגדרו המדדים בבוחן "בראור" בתחילת שנות ה-70 ונקבעו בו שלושה מדדים: כפיפות בטן במשך דקה, שכיבות שמיכה (או לחילופין עליות מתח) וריצה למרחק של 2,000 מטרים. לנוכח השוני הפיזיולוגי בין שני המינים הוגדרו למבחן כושר זה מדדים שונים ולגברים, אך ללא התייחסות מספקת לצורך המבצעי, מאחר שנשים לא שימשו בתפקידי לחימה בשדה. מעבר לבחנים אלה בתחום הכושר הקרבי והגופני, נמדדים המשרתים והמשרתות בתפקידי לחימה במגוון תחומים במהלך הכשרתם ובעיקר ביכולתם וביכולתן לבצע אותם בהצלחה.¹¹⁷ במקרה של בוחן צוות (מחלקה) או פלוגה,¹¹⁸ נדרשת המסגרת כולה לעמוד במדדים שהוגדרו לקבלת ציון עובר, והדבר מבטא את כשירות המסגרת לבצע מטלות שונות בשדה הקרב המדומה במבחן זה.

¹¹⁴ הוראת זרוע היבשה בנושא הסדרת כושרי לחימה אישי למשרתים בצה"ל, מסמך פנימי בצה"ל.

¹¹⁵ אשר המציא פרופי עודד בראור (דרומי, 2006).

¹¹⁶ חלק משמות בחני הכושר הגופני והקרבי השתנו במהלך השנים ואנו מניחים שישיכו להשתנות גם בעתיד ולכן השמות שניתנו היו כדי לפרט דוגמאות לבחנים מסוגים שונים שרוב האוכלוסייה מכירה אותם בשם כפי שנקב.

¹¹⁷ הוראת זרוע היבשה בנושא הסדרת כושרי לחימה אישי למשרתים בצה"ל, מסמך פנימי בצה"ל.

¹¹⁸ הוראת קצ"ר בוחן פלוגה/צוות כושר קרבי, ינואר 2021, מסמך פנימי בצה"ל.

במהלך השנים שחלפו מהגדרת המדדים של בוחן ה"בראור", הם השתנו והותאמו לדרישות המבצעיות של הצבא, כפי שהבינו אותם גורמי מערך הכושר בצה"ל. ב־2019 עבר בוחן הכושר שינוי נוסף, והפך לכזה המותאם לתרחיש התפקוד של המשרתים והמשרתות במערכים השונים. ארבעה מבחנים שונים הוגדרו – שלושה לתפקידי לחימה ואחד לתומכי לחימה או למשרתים בתפקידים שאינם כוללים לחימה. במסגרת השינוי שנעשה הוגדרו מדדי כשירות לכושר גופני ללוחמות, ונבנה עבורן מבחן הכולל מרכיבים דומים למבחן של הלוחמים תוך התאמה ל"תכונות פיזיולוגיות מסוימות" (מלמד, 2019). תהליך דומה מתקיים בצבאות נוספים בעולם, בהם מותאמים המבחנים לתפקוד הנדרש בשדה הקרב ולאופי היחידות (מיוחדות, כוחות מוצנחים ומונחתים, משוריינים-ממוכנים ועוד). גם בצבאות אלה, על אף שמדדי הכשירות לכל מרכיב במבחן מוגדרים מראש, ההגדרה שונה בין נשים לגברים,¹¹⁹ בדרך שגם להם יש עוד דרך לבטל את הרהמגדר, שאינו קשור לדרישה המבצעית. אפשר להניח כי האויב אינו מציב מכשולים מותאמים מגדרית או מתחשב בהבדלים הפיזיולוגיים בין גברים ונשים. בשל כך יש בעייתיות בהבחנה מגדרית בין המדדים לכל מרכיב במבחני הכושר הקרבי והגופני, שכן היא אינה מתייחסת לרף הספציפי אותו נדרשים לעבור הלוחמים והלוחמות בכל יחידה.

ביוני 2022 התפרסמו הסטנדרטים הנדרשים ממש"ביות לכניסה לתפקידים קרביים (זיתון, 2022ב), ועוררו רעש רב: האם יש סטנדרטים דומים גם בנוגע לממש"בים גברים? לכאורה, הניסיון לייצר סטנדרטים לקבלת נשים ליחידות הלוחמות מראה על מגמה חיובית, ורצון לקליטה של לוחמות בעלות יכולות פיזיות גבוהות ליחידות השונות – דוגמה מצוינת לדהמגדר. אולם מהר מאוד התברר שזהו ניסיון נוסף של יצירת מראית עין, כלומר רהמגדר, הפעם באמצעות הגיית סטנדרטים התקפים לנשים בלבד, שרובם אינם תקפים עבור גברים. עיון מהיר באתר צה"ל בעת פרסומם מראה כי בעוד התנאים להתקבל למסלול לוחם שריון לממש"ב הם פרופיל 72 ומעלה, הרי שהתנאים ללוחמת טנקים במסגרת גדודי חי"ר גבולות כוללים ציון קב"א, מעבר מיון לוחמות ונתונים פיזיים של גובה 1.65 ומעלה ומשקל 60 ק"ג ומעלה.¹²⁰

השאלה אם נשים ממוצעות מסוגלות לעמוד בתנאי הסף לקבלה והצלחה בשירות ביחידות הקרביות עולה תדיר, אך אותה שאלה לא נשאלה או נבחנה מעולם בנוגע לגברים. ידוע שרוב המתגייסים אינם מסוגלים לשרת ביחידות הקרביות ובסיירות המובחרות, אך בעוד יחידות אלה אינן חסומות בפני גברים – הן חסומות בפני נשים קטגורית (שפרן-גיטלמן, 2020א). עם פרסום הסטנדרטים געשו הרשתות החברתיות, כאשר לוחמים לשעבר ומדריכי כושר שונים טענו שאין בין הסטנדרטים ובין הדרישות דבר. לוחם לשעבר ביחידת

¹¹⁹ ראו לדוגמה בצבא היבשה של ארה"ב: [/https://www.army.mil/acft](https://www.army.mil/acft)

¹²⁰ ראה דרישות התפקיד ללוחמות טנקים בגדודי חי"ר גבולות באתר צה"ל: <https://www.mitgaisim.idf.il/%D7%AA%D7%A4%D7%A7%D7%99%D7%93%D7%99%D7%9D/%D7%9C%D7%95%D7%97%D7%9E%D7%95%D7%AA-%D7%98%D7%A0%D7%A7%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%92%D7%93%D7%95%D7%93%D7%99-%D7%97%D7%99%D7%A8-%D7%92%D7%91%D7%95%D7%9C%D7%95%D7%AA>

דובדבן אשר מדריך מתאמנים בקבוצת הריצה שבבעלותו טען שבעת הגיוס הוא לא עמד בסטנדרטים שהוגדרו למלש"ביות, ובכל זאת שימש כלוחם ביחידת דובדבן במחצית השנייה של שנות ה-90. כמותו היו רבים שטענו כך הודות לניסיונם האישי כלוחמים שלא עמדו בסטנדרטים הללו, וגם כמתאמנים מוסמכים לכושר גופני לרבות אימונים לתחרויות "איש ברזל",¹²¹ המצריכות כושר גופני וחוסן מנטלי לא מבוטלים.¹²²

למרות ההבדלים הביולוגיים המולדים במבנה ובפיזיולוגיה של נשים וגברים, מחקרים מראים שיש חשיבות רבה לתהליך האימון וליכולתו לפתח את הכושר הגופני והכוח הפיזי. כאשר אנו בוחנים ספורטאיות וספורטאים מקצועיים ניתן לראות בשנים האחרונות הצטמצמות של הפערים בתוצאות של ענפים שונים כגון ריצה ובענפי אומנויות הלחימה, ופיצוי של נשים על ההבדלים הפיזיים בתחומי ספורט המותאמים לגברים (בן-נון, 2022).¹²³ חוקרים שבחנו התקדמות של שיאי העולם של נשים וגברים בסוגים שונים של ריצה תחרותית, מצאו התקדמות במהירות הריצה של נשים שהייתה כפולה עד פי ארבע לעומת הגברים. יש להניח שבשנים הקרובות נראה צמצום רב יותר של פערים בין יכולות פיזיות של נשים וגברים. מחקרים נוספים שבדקו יכולות פיזיולוגיות בין המינים, מצאו שהשונויות בתוך המינים הייתה גבוהה יותר מהשונויות בין המינים.¹²⁴ כפי שבתחום אומנויות הלחימה התחרותיות נבחרים המתאימים והמתאימות ביותר לכל סוג של ספורט ולכל קטגוריה, האימון מותאם לפי מה שצריך כדי לנצח (כהן ודוידוב, 2012) והפערים מצטמצמים.

אחד האתגרים הגדולים לשילוב של נשים ביחידות הלוחמות הוא הסטנדרט להצלחה, המוכוון לפי יכולותיהם של הגברים ומוטים לטובתם (Sasson-Levy, & Amram-Katz, 2007; שרביט ברוך, 2022). ההמלצה של נאט"ו היא לקבוע סטנדרט פיזי לכל תפקיד, ללא קשר למין המועמד או המועמדת, ולהימנע ממבחנים בעלי העדפה לפיזיולוגיה של הגברים. מחקרים הראו שאימון מקדים יכול לשפר את יכולותיהן של הנשים (מ-16% במשימת משקל כבד, ולאחר ארבעה אימונים – 62% (Foulis, et. al., 2017); מ-24% מוכנות לתפקידי לוחמה ל-78% (Nindl et. al., 2017) ו-81% לאחר שישה חודשי אימון. אימון מקדים לא רק מעלה את רמת הכושר, אלא, ביחד עם התאמת הציוד לפיזיולוגיה של הלוחמות, יכול למנוע פציעות מיותרות (שרביט ברוך, 2022). כפי שבגדי האימון הגופני, אופני הרכיבה המקצועיות וכדומה לנשים שונים מאלה של הגברים, נכון שיותאמו להן אמצעי הסיוע ללחימה (ווסט, שכפ"ץ ועוד) בדיוק כפי שהוכנו עבור גברים ולפי הדרישות הפיזיולוגיות שלהם. בשנים האחרונות מתבצעת "מכינת לוחמות" לתפקידי לחימה לנשים, אך היא קצרה וצמודה לתחילת ההכשרה ולמעשה מעין "טרומ טירונות" ארוך יותר משיש לגברים

¹²¹ תחרות "איש ברזל" כוללת שחיה למרחק של כ-3.8 ק"מ, רכיבה על אופניים למרחק של כ-180 ק"מ וריצת מרתון (42 ק"מ) ברציפות.

¹²² מבוסס על שיח ברשתות החברתיות בתקופה שלאחר פרסום המדדים לגיוס לוחמות, הן של פרטים בדפיהם האישיים והן בקבוצות רשת בתחום הריצה והטריאתלון שהכותב (דותן) חבר בהן.

¹²³ בכדורגל, לדוגמא, גודל השער מותאם לגברים, מה שמקשה על השוערות להגיע בזמן הרצוי לכל קצותיו. בן-נון טוען שהשוערות למדו איך לפצות על גובהן הנמוך יחסית, על ידי שיפור הבנת המשחק ומדדי האתלטיות שלהן.

¹²⁴ <https://www.holmesplace.co.il/the-difference-between-men-and-women-in-sports>

המתגייסים לתפקידי לחימה. עקב הצמידות לטירונות, תרומתה נמוכה יחסית בהבאת המתגייסות לרמת הכושר הנדרשת.

אולם החינוך לשוויון מגדרי אינו מתחיל עם הגיוס לצבא, אלא הרבה לפניו. ישראל היא מדינה צבאית המחנכת את ילדיה וילדותיה מגיל צעיר לשירות הצבאי, ומשתמשת בגבריות בתור המודל (King, 2013; Lomsky-Feder, & Sasson-Levy, 2018). ההכנה לצבא – ובעיקר לחילות הקרביים – מתחילה בגילאים הצעירים. אנו מעודדים את הבנים לשחק ולהתרוצץ בחוץ, במשחקים המגבירים את הכושר הגופני, ביכולת ההתמצאות במרחב והתחרותיות, ורושמים אותם לחוגים, בעיקר לחוגי ספורט קבוצתי (כדורגל, כדורסל) ואומנויות לחימה (ג'ודו, קראטה). את הבנות אנו מעודדים לשחק בתוך הבית, בדרך כלל עם בובות, ולשמור על עצמן פן תפצענה, ורושמים אותן לחוגי יצירה ומחול. גם בשיעורי החינוך הגופני בבתי הספר החלוקה מגדרית, כאשר ההבדל בין הקבוצות הוא לפי מין ביולוגי ולא לפי רמות כושר, ניסיון קודם או העדפה של ספורט הישגי לעומת ספורט מבוסס תנועה. כך, הבנים משחקים במשחקים קבוצתיים ומתמקדים בכושר גופני, והבנות מתמקדות בשיווי משקל, בגמישות, בחיטוב ובהרזיה (רמתי דביר, 2022). כאשר יגיעו אותם ילדים וילדות לצבא, ציוניהם של הבנים בכל המדדים של כושר גופני, שגם ככה מותאמים למגדר שלהם, יהיו גבוהים משל הבנות. כאמור, נשים במקצועות הספורט התחרותי הקטינו את הפער בינן ובין הגברים בשנים האחרונות. מעניין יהיה לראות עד כמה הפערים יקטנו, אם השוויון המגדרי והדה־מגדר יתחילו בגיל צעיר.

המגדר מתבטא גם בנוגע לשירות נשים ביחידות הלוחמות, כאשר יש הטוענים שיביא לפגיעה פוטנציאלית באחווה הגברית ובלכידות אותן יחידות. הלכידות המבצעית היא תהליך הדרגתי שמתקיים בכל יחידה צבאית, בין אם רב־מגדרית או שכוללת רק גברים. תהליך זה, הנובע מהיכרות אישית של הלוחמים והלוחמות אלה עם אלה, קשור לחלוקת עבודה המבוססת על גורמים כמו יכולת הנהגה, חוש הומור, כוח פיזי ומוטיווציה, ופחות למגדר. ואכן, בגדודים שכבר מעורבים מגדרית אפשר לראות שאותם תהליכים נתפסים בצורה טבעית ומובנת מאליה (King, 2013; Ben-Shalom, Lewin, & Engel, 2019).

גם ביחידות ארעיות שהוקמו בזמן אנתפאדת אל־אקצא, נמצא שהלכידות לא הייתה קשורה למגדר, לגזע או לסטטוס החברתי של החיילים או החיילות, אלא לאיומים ולסכנות שאליהם נחשפו במהלך המערכה. אלה האיצו את ההתפתחות של מערכות היחסים והאמון בין חברי וחברות היחידה (Ben-Shalom, Lehrer, & Ben-Ari, 2005). מחקרים של הצבא האמריקני הראו לכידות גבוהה יותר ביחידות משולבות (שרביט ברוך, 2022), ומחקרים מצבאות קנדה ובריטניה הראו כי השתלבות טובה של נשים בתפקידי לחימה ולכידות מבצעית גבוהה באותן יחידות נובעת מהמקצועיות שלהן, כלומר המגדר נעשה פחות רלוונטי. אותם מחקרים גם מצביעים על התפתחות של יחסים אחאיים בין חיילות וחיילים ביחידות לוחמות, והתייחסות אל החיילות לא כאל אובייקט או פרטנריות מיניות, אלא כאל אחיות, או אף כ"אח של כבוד" (King, 2013).

ביטוי נוסף של ההמגדר הוא שיקולי תקציב. נוסף על ההתאמה הנדרשת באמצעי הסיוע ללחימה עבור החיילות, על הצבא לאפשר הפרדה במגורים, בשירותים ובמקלחות, ולהכשיר את החיילות והחיילים למצב החדש – דבר המצריך ניווד של תקציבים ייעודיים למטרה זו. שפרן-גיטלמן (2019) טענה כי נראה שככל שצה"ל יחליט לשלב נשים ביחידות הלוחמות, הוא יצליח למצוא את המשאבים הדרושים כפי שהוא מוצא עבור משימות אחרות. מעבר למטרת הצבא "לנצח במלחמה", נעשים מאמצים לשלב אוכלוסיות ייחודיות בצבא ובחברה. צה"ל מפעיל בסיסים – מחו"ה (מרכז חינוך והשכלה) אלון וחוות השומר – שמטרתם להכשיר חיילים מאוכלוסיות מוחלשות, תוך מתן כלים לשילובם בשירות מיטבי ומשמעותי בצה"ל וכאזרחים יצרניים ותורמים. כמו כן, צה"ל מאפשר מתן מזון מיוחד ויקר לחולי צליאק, תוך שינוע שלו ליחידות הלוחמות הפרוסות בכל הארץ במקרה הצורך (זיתון, 2022ג), או לאלה הזקוקים לכשרות מיוחדת (שפרן-גיטלמן, 2019).¹²⁵ בעוד כיום מספר הנשים שרוצות ויכולות לשרת ביחידות הלוחמות קטן, הוא גדל עם השנים. השקעה תקציבית נכונה תוכל להקים את התשתית המתאימה שתשרת את הצבא גם בעתיד.

סיכום

בתור "צבא העם", צה"ל מסמל ערכים שונים ולעיתים מנוגדים, המתקיימים בצוותא. בעוד המשימה החשובה ביותר שלו היא להגן על גבולות המדינה ועל אזרחיה ואזרחיותיה, עליו לאפשר שוויון לכל המגזרים, המגדרים, הדתות והקבוצות, כדי לבנות צבא שינצח בשדה הקרב (באשר הוא). התערבות של גורמים חיצוניים בניהול הצבא הופכת את שירות הנשים בו לכלי פוליטי, המשקף את האמונות של העוסקים והעוסקות בדבר, השמרנים והליברלים, ולא את הידע המחקרי ארוך השנים שקיים בהקשר זה (Sasson-Levy, 2011). נוסף על כך, בעוד התפיסות השמרניות שסקרנו הן החלק העיקרי של טיעוני הרבנים והחיילים הדתיים נגד שירות של נשים כלוחמות, כמו גם הרצון לשמור על ערכים של צניעות ו"שמירת נגיעה" – הן אינן באות לידי ביטוי במקומות אחרים כמו בתי חולים, בהם גברים ונשים עובדים שכם אל שכם בטיפול או בהצלת חיים, או במקומות תעסוקה אחרים, במפעלים או משרדים שאינם עובדים בהפרדה אך מעסיקים גברים ונשים ביחד. למרות הפעלת לחצים וניסיונות דה-לגיטימציה של רבנים על חברי ועדות ועל חוקרים וחוקרות בתחומי הצבא (Sasson-Levy, 2011), רצוי למנוע בעתיד מעורבות והתערבות של גורמים חיצוניים באשר הם (שפרן-גיטלמן, 2020ב), ולאפשר לצבא להתנהל באופן שיוכל למצות את כלל המשאבים כדי לנצח בשדה הקרב.

שילוב לוקח זמן ומצריך הדרכה נכונה ומתאימה. גדוד "קרקל" הוקם מלכתחילה בתור מעורב, אך רוב הסגל הפיקודי לא היה רגיל לפקד על נשים. לאחר הכנה מתאימה למדו

¹²⁵ השופט שטרסברג כהן בעניין אליס מילר: "חברה המכבדת את ערכי היסוד שלה ואת זכויות היסוד של חבריה צריכה להיות מוכנה לשלם מחיר סביר על מנת שערך השוויון לא יעמוד ככלי ריק מתוכן" בג"ץ 4541/94 אליס מילר נ' שר הביטחון, פ"ד מט (4) 94

המפקדים למצות את יכולותיהם של החיילים והחיילות בצורה מיטבית (בן שלום ותורג'מן, 2018). מחקר נוסף שנעשה על לוחמות בגדודי חי"ר-קל הראה שמפקדים לומדים עם הזמן איך להתייחס, וכיצד להדריך את המפקדים והמפקדות הצעירים: להתאים את סרגל המאמצים ללוחמות, לא להיבהל מלוחמת שבוכה, לזהות סימנים של מצוקה, לתווך השוואות ליחידות אחרות ולהתמודד עם יחסים רומנטיים ביחידה (Ben-Shalom, Lewin, & Engel, 2019).¹²⁶

השינוי התרבותי והארגוני שחל ביחידות הלוחמות הצריך התמודדות עם אמונותיהם של הלוחמים בנוגע לערעור מודל הגבריות הנמצא במרכז התפיסה המגדרית שלהם, כמו גם בתרבות הגברית הצבאית וביחידות הלוחמות (פרג'ון, ושפרן-גיטלמן, 2020). בכמה מן היחידות, שבהן השירות המשותף הוא עובדה קיימת זה שנים (קרקל ושאר גדודי החי"ר-קל גבולות – שלאחד מהן אף מונתה מפקדת גדוד שתחל את תפקידה בקיץ 2023 –¹²⁷ גדודי האיסוף הקרבי, בחטיבת החילוץ של פיקוד העורף ובמשמר הגבול), השינוי התרבותי כבר נעשה ומהווה דוגמה לתהליך הרצוי בשאר היחידות שייפתחו לנשים בתפקידי לחימה. צה"ל נחשב לדרך ההגשמה של האזרחות הישראלית-יהודית (Sasson-Levy, & Amram-Katz, 2007; Levy & Sasson-Levy, 2008; Lomsky-Feder, & Sasson-Levy, 2018). ההיררכיה של המקצועות הצבאיים, שמתבטאת ביוקרה גבוהה של היחידות הלוחמות לעומת היחידות תומכות הלחימה, קשורה ישירות לתחושות היוקרה והכבוד, הסיפוק והמסוגלות של המשרתות והמשרתים (Sasson-Levy, & Amram-Katz, 2007; Levy & Sasson-Levy, 2008). בעוד אצל הגברים השירות הצבאי יכול לשמש כמנוף לקריירה גם באזרחות, אצל הנשים זהו מצב זמני ומקומי בלבד (Sasson-Levy, 2002, 2003). לתפקידים שאינם פתוחים עבורן משמעות סמלית אדירה ולכן, מכיוון שהן לא משרתות כלוחמות או לא כלוחמות בכלל המערכים והיחידות, הן מוגבלות מבחינת התקדמותן בצבא ואינן יכולות לשרת בתפקידים יוקרתיים, מהם צומחים בעלי התפקידים הבכירים ביותר בצבא ובמדינה (כליפיאמיר, 2011; שפרן-גיטלמן, 2020א; שרביט ברוך, 2022). כך, נשים רבות מודרות משולחן מקבלי ההחלטות בפורום מטכ"ל, בממשלה ובעולם התעסוקה האזרחי, ואפשרויות הקידום וההשפעה שלהן נפגעות (שרביט ברוך, 2022). הדבר נכון לא רק לתפקידים ביטחוניים, אלא גם לתפקידים בכירים אחרים.

נשים בתפקידי לחימה מוכיחות עצמן בפעילות מבצעית מאז שנפתחה להן האפשרות לכך. הן פועלות מעבר לגבולות המדינה כטייסות וכחובלות, ובמוקדי חיכוך אלימים במסגרת שירותן ביחידות מג"ב, איסוף קרבי ובגדודי מערך הגנת הגבולות. רק לאחרונה, בפברואר 2023, לחמו במסגרת שירותן בגדוד "לביא הבקעה" לצד לוחמי חטיבת הקומנדו במבצע בעיר יריחו, והיו אלה שנתקלו במחבלים וכחלק מהפלוגה בגדוד הביאו לסיום המשימה

¹²⁶ יש לציין שבעקבות השילוב של קהילת הלהט"ב בצבא, על המפקדים והמפקדות ללמוד כיצד להתמודד עם יחסים רומנטיים גם בתוך יחידות לא מעורבות.

¹²⁷ אמיר בוחבוט, ממשיכה לשבור תקרות זכוכית: הקצינה שסיכלה חדירה ממצרים תפקד על גדוד חי"ר, וואלה, 13 ביולי 2022.

בהצלחה.¹²⁸ דוגמה נוספת היא הצל"ש שהעניק מפקד פיקוד הדרום למפקדת פלוגה בגדוד קרקל ב'2014, על תפקודה בהיתקלות עם מחבלים בגבול מצרים.¹²⁹ מכאן, שנשים לא רק שמשמשות בתפקידי לוחמה כבר כעת, אלא גם שהציבור רגיל לכך ונראה כי אנו בעיצומו של תהליך דה־מגדר שנכון יהיה לזרזו בצה"ל ולפתוח את כלל תפקידי הלוחמה בפני נשים, ככל שהן עומדות וכמובן גם הגברים ובשקיפות, במדדי הכשירות הנדרשת לכל תפקיד ותפקיד.

מקורות

אלון, י. (1987). *מערכות פלמ"ח*, הקיבוץ המאוחד.
 אמיר, נ. *צה"ל לבג"ץ: נשים ישרתו גם ב-669 ובמחלקות חי"ר מסוימות*, התפרסם במקור ראשון, 7 ביוני 2022.
 בן־נון, א. *יש שוערת בשער: הגיבורות המפתיעות של יורו הנשים*. התפרסם ב-YNET, 27 ביולי, 2022.
 בן שלום, ע. ותורג'מן, נ. (2018). על הגבול: פעולה משותפת ביחידות מעורבות מגדרית בגבול הדרום. *מערכות*, 478, 30–37.
 גבע, ש. (2022). 'סמוק דמה של הנערה מדמו של הנער': נפילתה של מרים שחור ומקומן של הנשים בפלמ"ח במלחמת העצמאות. *קתדרה*, 180, עמ' 91–114.
 דרוק, ד. (2017). *הגנה מרחבית – התיאוריה ויישומה ממלחמת העצמאות ועד מלחמת סיני*, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
 דרומי, א. *מבחן פשוט ואמין למדידת כושרו של החייל*. התפרסם בעיתון הארץ, 10 בינואר 2006.
 הורוביץ, נ., ושיגיא, ק. (2010). *השילוב הראוי, חריגות וחריקות בהסדר המשותף*, יוה"ל.
 הראל־שלום, א. (2021). "חדר משלהן" בצבא ההגנה לישראל? – חוויותיהן של חיילות תומכות לחימה בחדרי מלחמה קדמיים. *חברה, צבא וביטחון לאומי*, (1), עמ' 31–49.
 הראל־שלום, א. ודפנה־תקוע, ש. (2020). *על ביטחון וחוסר ביטחון – הקרב הכפול של נשים לוחמות*. הוצאת פרדס.
 זיתון, י. *78 ק"ג, 1.66 מטר, 10 עליות מתח: צה"ל הציג תנאי סף לנשים ביחידות מובחרות*. התפרסם ב-YNET, 7 ביוני 2022.
 זיתון, י. *מפקד סיירת מטכ"ל בעד שילוב נשים: "לא הגיוני שלא בוחנים 51% מהאוכלוסייה"*. התפרסם ב-YNET, 9 ביוני 2022.
 זיתון, י. *עתר לבג"ץ נגד צה"ל, ניצח – והפך ללוחם הראשון עם צליאק בסיירות: "אל תוותרו"*. התפרסם ב-YNET, 7 ביולי 2022.
 כהן, ר., ודוידוב, ה. (2012). מאפיינים פיזיולוגיים של נשים בענפי קרב. הבדלים בין המינים: רקע תיאורטי והמלצות מעשיות. *ספורט הישג*, 11–17.
 כליפאי־אמיר, ג. (2011). הטמעת הראייה המגדרית: אסטרטגיה חדשה בצה"ל לקידום שוויון הזדמנויות. *מערכות*, 436, 28–35.
 לב ארי, ל., ראזר, מ., בן יוסף־אזולאי, נ., ואדלר, ר. (2016). מהדרה וסיכון להכלה ושילוב: בוגרי מסלולים ייחודיים בצה"ל בחיים האזרחיים, *מפגש*, כ"ד(43), 59–85.
 מלמד, ע. *תשכחו מהבר-אור: בוחן הכושר החדש של צה"ל*. מתוך אתר מאקו, 24 בינואר 2019.
 לקויר, ז. (1977). *גדילה*. הוצאת מערכות.
 עירך־נונה, מ. ופדן, כ. (2018). שירות נשים לוחמות בצה"ל – המהפכה הנבלמת. *עדכן אסטרטגי*, (4)20, 89–100.
 עמוס הראל, *"שילוב הטנקיסטיות בצה"ל: הצבא מזגזג בעמדתו ואמינותו נפגעת"*. פורסם בעיתון הארץ, 29.12.2019.
 עפרון, י. (2000). אחיות, לוחמות ואמהות. אתוס ומציאות במבחן בנות דור 1948. *עיונים בתקומת ישראל*, 10, עמ' 353–380.
 פרג'ון, ב. ושפרן־גיטלמן, ע. (2020). *שילוב נשים בצבא ובתפקידי לוחמה: השוואה בינלאומית – חוות דעת לצוות בראשות האלוף יואל סטריק*. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

¹²⁸ אמיר בוחבוט, *הבקתה המסתורית מעץ וההיתקלות הדרמטית – שנגמרה בחיסול חוליית חמאס*, וואלה, 11 בפברואר 2023.

¹²⁹ אמיר בוחבוט, *ממשיכה לשבור תקרות זכוכית: הקצינה שסיכלה חדירה ממצרים תפקד על גודו חי"ר*, וואלה, 13 ביולי 2022.

- פינקל, מ. (2018). שמרנות מבחירה לעומת חדשנות בבניין הכוח – הצורך באיזון מחודש. *בין הקטבים*, 18, עמ' 79–89.
- קובוביץ, י. [הלוחמות שסובלות מפוסט טראומה מנהלות קרב בשתי חזיתות](#). פורסם בעיתון הארץ, 14 באפריל 2021.
- רמתי דביר, א. [עבור נערות רבות שיעור חינוך גופני מביך ומבייש. הגיע הזמן לשינוי](#). פורסם בעיתון הארץ, 22 ביוני 2022.
- שפרן-גיטלמן, ע. [כשזה מגיע לשירות צבאי, רק נשים נאלצות להתכופף](#). פורסם בעיתון הארץ, 17 באפריל 2019.
- שפרן-גיטלמן, ע. (2020א). *שילוב נשים ביחידות לוחמה בצה"ל – חוות דעת לצוות בראשות האלוף יואל סטריק*. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שפרן-גיטלמן, ע. (2020ב). *שילוב נשים בצה"ל בראי פקודת השירות המשותף – מחקר מדיניות*. 143. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שרביט ברוך, פ. (2022). פתיחת כלל תפקידי הלחימה בצה"ל בפני נשים. *עדכן אסטרטגי*, 25(1), 101-106.
- תירוש, י. ["עמדתו של קובי ניב מנותקת וטהרנית"](#). התפרסם בעיתון הארץ, 19 במרס 2017.
- Ben-Shalom, U., Lehrer, Z., & Ben-Ari, E. (2005). Cohesion During Military Operations: A Field Study on Combat Units in the Al-Aqsa Intifada. *Inter-University Seminar on Armed Forces and Society*.
- Ben-Shalom, U., Lewin, E., & Engel, S. (2019). Organizational Processes and Gender Integration in Operational Military Units: An Israel Defense Forces Case Study. *Gender Work and Organization*, 26, 1289-1303.
- Foulis, S. A., Sharp, M. A., Redmond, J. E., Frykman, P. N., Warr, B. J., Gebhardt, D. L., Baker, T. A., Canino, M. C., & Zambraski, E. J. (2017). "US Army Physical Demands Study: Development of the Occupational Physical Assessment Test for Combat Arms Soldiers". *Journal of Science and Medicine in Sport*, 20(4), 574-578.
- Farrell, & Terriff, T. (2002). *The Sources of Military Change: Culture, Politics, Technology* (Farrell & T. Terriff, Eds.). Lynne Rienner Publishers.
- Harel-Shalev, A. (2021). Women in the Military in Israel. In P. R. Kumaraswamy (ed.), *The Palgrave International Handbook of Israel*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Harel-Shalev, A., & Daphna-Tekoah, S. (2020). *Breaking the Binaries in Security Studies: A Gendered Analysis of Women in Combat*. New York: Oxford University Press.
- King, A. (2013). Women in Combat. *The RUSI Journal*, 158(1), 4-11.
- Levy, G., & Sasson-Levy, O. (2008). Militarized Socialization, Military Service, and Class Reproduction: the Experiences of Israeli Soldiers. *Sociological Perspectives*, 51(2), 349-374.
- Lomsky-Feder, E. & Sasson-Levy, O. (2018). *Women Soldiers and Citizenship in Israel: Gendered Encounters with the State*. London and New York: Routledge.
- Lorber, J. (2000). Using Gender to Undo Gender: A Feminist Degendering Movement. *Feminist Theory*, 1(1): 79-95.
- Lorber, Judith. 2005. *Breaking the Bowls: Degendering and Feminist Change*. New York: Norton.
- MacKenzie, M. (2015). *Beyond the Band of Brothers: The US Military and the Myth that Women Can't Fight*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marouf, Hanar. [Peshmerga Female Fighters: From Frontline to Sideline](#). Published in Washington-institute, October 10th, 2018.
- Nindl, B. C. et al. (2017). Functional Physical Training Improves Women's Military Occupational Performance. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 20(4), 591-597.
- Rosman, E. (2020). The Pink Tank in the Room: The Role of Religious Considerations in the Discussion of Women's Combat Service – The Case of the Israel Defense Forces. *Religions*, 11, p. 557-576.
- Sasson-Levy, O. (2002). Constructing Identities at the Margins: Masculinities and Citizenship in the Israeli Army. *The Sociological Quarterly*, 43(3), 357-383.
- Sasson-Levy, O. (2003). Feminism and Military Gender Practices: Israeli Women Soldiers in "Masculine" Roles. *Sociological Inquiry*, 73(3), 440-465.
- Sasson-Levy, O. (2011). Research on Gender and the Military in Israel: From a Gendered Organization to Inequality Regimes. *Israel Studies Review*, 26(2), 73-98.
- Sasson-Levy, O., & Amram-Katz, S. (2007). Gender Integration in Israeli Officer Training: Degendering and Regendering the Military. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 33(1), 105-133.

Sandra C. Taylor (1998) Long-Haired women, short-haired spies: Gender, espionage, and America's war in Vietnam, *Intelligence and National Security*, 13:2, 61-70.
Toivanen, M., & Baser, B. (2016). Gender in the representations of an armed conflict: Kurdish female combatants in French and British medias. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 9(3), 294 – 314.